

УДК 343.271.2

Олена Євдокімова,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ БАЗОВОЇ ОДИНИЦІ ОБЧИСЛЕННЯ РОЗМІРУ ШТРАФУ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанню визначення базової одиниці обчислення розміру штрафу у Кримінальному кодексі України, аналізу положень зарубіжного кримінального законодавства та теоретичних позицій з цього питання, формулюванню висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення відповідних кримінально-правових норм.

Ключові слова: покарання, штраф, розмір штрафу, базова одиниця розрахунку штрафу.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що штраф є найбільш м'яким видом покарання в системі покарань, йому притаманний значний карально-превентивний потенціал. Він є альтернативою видам покарань, пов'язаних з обмеженням волі особи, позбавлений негативних наслідків, зумовлених тривалою ізоляцією засудженого від суспільства. Виконання цього виду покарання не потребує суттєвих фінансових витрат з боку держави, навпаки, цей кримінально-правовий захід виступає джерелом наповнення державного бюджету. Майнові обмеження, що утворюють його зміст, здатні забезпечити ефективну реалізацію цілей кримінального законодавства. Проте, для того щоб штраф був дієвим інструментом у протидії злочинності, важливою є зважена нормативна регламентація порядку обчислення його розміру за вчинене злочинне діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні питання інституту покарання та його призначення розглядалися у працях: П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Л. В. Багрій-Шахматова, І. М. Гальперіна, О. П. Гороха, Т. А. Денисової, О. О. Дудорова, М. Д. Дурманова, В. К. Дуюнова, В. Т. Маляренка, М. І. Мельника, А. С. Міхліна, А. А. Музики, Ю. А. Пономаренка, В. О. Попраса, О. П. Рябчинської, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, М. Д. Шаргородського, С. С. Яценка та ін. Проте й досі деякі питання не втратили свого дискусійного характеру та потребують проведення подальших наукових досліджень, зокрема, у сфері визначення порядку обчислення розміру штрафу у Кримінальному кодексі України.

Метою статті є аналіз регламентованого законодавцем порядку обчислення розміру штрафу у Кримінальному кодексі України та дослідження можливих способів його реформування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 53 Кримінального кодексу України (далі – КК) розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості скоєного злочину та з

урахуванням майнового стану винного в межах від 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ) до 50000 НМДГ, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу. За скоєння злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3000 НМДГ, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок скоєння злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК. Таким чином, чинне кримінальне законодавство України базується на «змішаному» способі обчислення розміру штрафу, а саме через використання умовної одиниці, розмір якої визначається у нормативно-правовому акті, та пропорційно до заподіяної шкоди або доходу, отриманого внаслідок скоєння злочину.

Як умовна одиниця розміру штрафу за скоєний злочин у КК виступає неоподаткований мінімум доходів громадян, тобто певна сума мінімального розміру доходу фізичної особи, що не підлягає оподаткуванню. Визначення розміру НМДГ міститься у Податковому кодексі України, згідно з положеннями якого якщо норми інших законів містять посилання на НМДГ, то для їх застосування використовується сума в розмірі 17 грн., крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума НМДГ встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. Отже, згідно з чинним законодавством України мінімальний розмір штрафу за злочин становить 510 грн. Цей показник є незмінним з моменту набуття чинності КК України, тобто з 2001 р. мінімальний розмір штрафу залишається стабільним, незважаючи на погіршення економічної ситуації, інфляційні процеси в Україні, девальвацію національної валюти – гривні, яка з моменту грошової реформи 1996 р. знецінилась майже у 15 разів (1330%). У зв'язку з цим постає питання відповідності чинного мінімального розміру штрафу та його базової оди-

ниці виміру завданням, що стоять перед кримінальним законодавством України.

Серед правників все частіше висловлюються думки про необхідність перегляду підходів до обчислення розміру штрафу та його базової одиниці у КК. При цьому пропонуються різні варіанти, наприклад, визначення розміру штрафу у твердій грошовій сумі [1, с. 50]; автономній величині, грошове значення якої встановлюється в законі або кодексі [2], денних ставках [3, с. 584] або прожитковому мінімумі [4].

Удосконалення порядку обчислення розміру штрафу у кримінальному законодавстві України неможливе без звернення до міжнародного досвіду. Саме вивчення основних підходів правової регламентації цього питання у зарубіжному праві дозволяє визначити потенційні шляхи вдосконалення відповідних положень КК у тому числі й за рахунок рецепції правових підходів, які на практиці довели свою ефективність.

Застосування компаративного методу дослідження свідчить, що у зарубіжному кримінальному праві використовуються різні способи обчислення розміру штрафу. *Перший* полягає у встановленні розміру штрафу у твердій сумі національної валюти (наприклад, ст. 23, 25 КК Голландії, ст. 131-13 КК Франції, ст. 48 КК Швейцарії, ст. 38 КК Бельгії, ст. 47 КК Республіки Болгарії). Так, за ст. 131-13 КК Франції залежно від тяжкості скоєного злочину штраф може бути призначений у розмірі до 20000 франків.

Згідно з *другим* – розмір штрафу визначається в умовних одиницях, якими виступають: 1) *розмір мінімального прожиткового мінімуму* (ст. 47 КК Литовської Республіки); 2) *розмір мінімальної заробітної плати* (ст. 49 КК Республіки Таджикистан, ст. 51 КК Республіки Вірменії, ст. 44 КК Азербайджанської Республіки, ст. 42 КК Грузії; ст. 41 КК Латвійської Республіки); 3) *розмір місячного розрахункового показника, встановленого законодавством* (ст. 40 КК Казахстан); 4) *умовна одиниця, розмір якої встановлюється у КК* (ст. 64 КК Республіки Молдови); 5) *денна ставка оплати праці* (ст. 28 КК Естонії, ст. 19 КК Австрії; ст. 33 КК Польщі, § 40 КК Німеччини); *базова величина, встановлена нормативно-правовим актом на день постановлення вироку* (ст. 50 КК Республіки Білорусь). У межах даного методу простежуються два самостійні підходи, які стосуються порядку обчислення розрахункової одиниці, а саме її розмір: 1) визначається залежно від доходу винної особи або 2) встановлюється нормативно-правовим актом. Так, за ст. 55 КК Естонської Республіки розмір денної ставки обчислюється виходячи із середнього денного доходу засудженого після вирахування податків, з урахуванням його сімейного і майнового стану. Водночас за ст. 50 КК Республіки Білорусь базова величина для розміру штрафу визначається відповідною постановою Ради Міністрів. У межах останнього підходу можна виокремити два окремі напрями, які різняться своїми темпоральними ознаками. Так, застосуванню підлягає розмір розрахункової одиниці, що діяв на момент: 1) *скоєння злочину* або 2) *по-*

становлення вироку. Наприклад, за ст. 40 КК Республіки Казахстан штраф призначається в розмірі, відповідному певній кількості місячних розрахункових показників, встановлених законодавством і діючих на момент призначення покарання, або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за певний період на момент скоєння ним злочину. Відповідно до ст. 41 КК Латвійської Республіки, розмір штрафу визначається у певних розмірах місячних заробітних плат, встановлених на момент постановлення вироку.

Третій метод – «змішаний», бо в законі одночасно передбачається декілька можливих варіантів обчислення розміру штрафу, наприклад, у визначених законом умовних одиницях (штрафо-дні, розмір мінімальної заробітної плати; дохід, отриманий за певний період часу тощо) та пропорційно до завданої майнової шкоди чи прибутку, отриманого внаслідок скоєння злочину (наприклад, статті 50, 52 КК Іспанії, ст. 44 КК Киргизької Республіки; § 51 КК Данії). Так, за § 51 КК Данії штраф визначається або у штрафоднях або в іншому розмірі, якщо застосування штрафодня за злочин, пов'язаний з отриманням значної протиправної вигоди, призводить до встановлення покарання, розмір якого нижчий, ніж вважається прийнятним з урахуванням розміру прибутку, який отримала чи могла отримати особа внаслідок скоєного злочину.

Таким чином, є багато спільних рис у правовій регламентації порядку обчислення розміру штрафу в українському та зарубіжному кримінальному праві, зокрема, що стосується визначення розміру штрафу пропорційно до шкоди або доходу, отриманого внаслідок скоєння злочину. Що ж стосується змісту базової величини штрафу, то рецепція зарубіжного досвіду в цьому аспекті можлива лише з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку України.

Саме тому визначення розміру штрафу у КК у *твердій грошовій сумі*, зважаючи на складну та нестабільну соціально-економічну ситуацію в Україні, є не виправданим та передчасним. До того ж цей спосіб притаманний лише деяким із європейських країн, тоді як більшість ідуть шляхом використання різних видів умовних (базових) величин.

Обчислення розміру штрафу за допомогою *базової одиниці, величина якої визначається у законі про кримінальну відповідальність*, заслуговує на увагу, бо це може дозволити автономно змінювати розмір штрафу і тим самим коригувати ступінь його суворості стосовно ступеня тяжкості окремих злочинів виходячи з потреб кримінальної політики України. Проте для впровадження такого способу необхідно встановити чіткі критерії обчислення самої цієї базової величини, щоб це відбувалось не довільно, а її розмір був соціально зумовлений, тобто мав певне соціально-економічне та політичне підґрунтя.

Певний практичний інтерес становить зарубіжний досвід із використання *денної ставки* як базової величини обчислення розміру штра-

фу. Теоретично денна ставка являє собою щоденний дохід винного, за винятком виплат, що йдуть на утримання сім'ї. Обчислюючи денну ставку, суд виходить із чистого доходу, який підсудний має або міг мати в середньому в день. Так, за § 19 КК Австрії денна ставка вирається з урахуванням особистих обставин та майнового становища винного на момент постановлення обвинувального вироку судом першої інстанції. Відповідно до § 3 ст. 33 КК Польщі суд, встановлюючи денну ставку, враховує доходи винного, його особисті і сімейні умови, матеріальне становище і можливість отримання заробітку. Перевага цього способу обчислення штрафу полягає в тому, що кількість денних ставок залежить від тяжкості скоєного злочину, а її розмір визначається на підставі матеріальних доходів і витрат особи, яка скоїла злочин, тим самим досягається індивідуалізація призначеного покарання. Безумовно, такий порядок дозволяє забезпечити однакоvu репресивність даного виду покарання для осіб, що мають різний майновий стан. Проте його впровадження потребуватиме розроблення та закріплення на законодавчому рівні чіткої методики розрахунку денної ставки, придатної для практичного застосування, а саме:

1. Згідно із стандартною міжнародною класифікацією джерелами походження доходу визнаються: 1) трудові доходи; 2) підприємницькі доходи; 3) інвестиційні доходи; 4) доходи від власності; 5) державні соціальні трансферти; 6) родинна допомога і трансферти. Усі джерела доходів можуть мати різний податковий статус, тобто доходи можуть оподатковуватися або звільнятися від оподаткування. Наприклад, трудові та підприємницькі доходи оподатковуються у більшості країн, а державні соціальні трансферти (пенсії, стипендії, державні субсидії) чи родинні трансферти (грошові перекази, аліменти) зазвичай оподаткуванню не підлягають [5, с. 537]. Безумовно, що не всі з цих видів доходів також мають враховуватися судом для обчислення розміру денної ставки, тому для забезпечення уніфікації судових рішень у цьому аспекті видається доцільним нормативно-правове визначення та закріплення вичерпного переліку доходів, на підставі яких суд вирішував би питання про розмір денної ставки.

2. Грошові доходи особи можуть динамічно змінюватися протягом певного періоду часу, а тому правового врегулювання потребуватиме також і механізм обчислення середнього доходу винного, а саме тривалість розрахункового періоду для визначення розміру денної ставки. Наприклад, він може дорівнювати останнім шести або дванадцяти місяцям, що передуватимуть місяцю постановлення вироку, або календарному року, що передує року постановлення вироку тощо. Крім цього, немаловажним для обчислення середнього доходу обвинуваченого є час, який включається до цього розрахункового періоду, зокрема чи складається він з усіх календарних днів, чи, навпаки, до нього не включаються, наприклад, святкові або вихідні дні, в які згідно з чинним законодавством робітники не працюють тощо. Вважаємо, що без чіткої

нормативно-правової регламентації механізму обчислення денної ставки діяльність суду з визначення її розміру буде значно ускладнена, а подекуди це може привести до прийняття різних рішень за наявності однакових обставин.

3. Згідно із зарубіжною практикою обчислення розміру денної ставки, суд під час її встановлення зобов'язаний враховувати майновий стан винного, а тому необхідно чітко визначитися з порядком його врахування, а саме: з переліком та порядком оцінки майна винного (рухомого та нерухомого), яке підлягатиме врахуванню для обчислення розміру денної ставки; з колом осіб, які мають інформувати суд про таке майно тощо. Так, у правовій літературі висловлюється думка, що обвинувачений має надавати суду інформацію про грошові кошти, нерухомість, транспортні засоби та ін., що належать йому на праві власності [6, с. 130 – 133].

4. Розмір денної ставки є оціночним поняттям, бо встановлюється на розсуд суду залежно від доходу та майнового стану винної особи, проте у кримінальному законодавстві зарубіжних країн, які використовують цей спосіб обчислення розміру штрафу, тим не менш закріплюються граничні мінімальні та максимальні межі денної ставки у національній валюті. Так, за § 19 КК Австрії мінімальний розмір денної ставки встановлюється у розмірі 2 євро, а максимум – 327 євро. Відповідно до § 3 ст. 33 КК Польщі денна ставка не може бути нижчою за 10 злотих або вищою за 2000 злотих. Проте встановлення граничних меж розміру денної ставки штрафу у твердій грошовій сумі, враховуючи нестабільну економічну ситуацію в Україні, викликає певні сумніви, бо може бути пов'язане з тими самими проблемами, що й обчислення розміру штрафу в абсолютних грошових величинах.

Таким чином, використання денної ставки для обчислення розміру штрафу не тільки дозволить вибирати міру покарання відповідно до ступеня тяжкості скоєного злочину, а й забезпечить індивідуалізацію ступеня репресивності даного виду покарання відповідно до матеріального стану винної особи. Проте впровадження цього способу визначення розміру штрафу у кримінальне законодавство України потребує комплексного наукового дослідження та подальшої виваженої правової регламентації методики обчислення середнього доходу та врахування майнового стану винного. Інакше відсутність чіткого нормативно-правового врегулювання зазначених аспектів може значно ускладнити діяльність суду з призначення штрафу за скоєний злочин. Водночас необхідність удосконалення порядку обчислення штрафу є нагальною потребою сьогодення. Саме тому для її вирішення більш обґрунтованим та менш складним в аспекті правової регламентації видається підхід щодо використання в якості базової одиниці обчислення розміру штрафу іншого соціального стандарту – розміру прожиткового мінімуму.

Слід зазначити, що цей соціальний стандарт передбачається для обчислення розміру штрафу у кримінальному законодавстві деяких

зарубіжних країн (наприклад, КК Литви). Також він застосовується для визначення розміру стягнення й у чинному законодавстві України, наприклад у ч. 3, 4 ст. 120 Податкового кодексу України. Що ж стосується КК України, то прожитковий мінімум виступає як базова величина обчислення розміру заподіяної майнової шкоди або одержаної незаконної вигоди внаслідок скоєння злочину. Так, відповідно до п. 5 підрозділу 1 розділу XX та підпункту 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV Податкового кодексу України розмір НМДГ для кваліфікації злочинів дорівнює 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом на 1 січня звітного податкового року.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [7]. Згідно зі ст. 6 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» він є базовим державним соціальним стандартом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти, у тому числі неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розмір мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, стипендії та інших соціальних виплат [8]. Звідси можна зробити висновок, що розмір прожиткового мінімуму – це гарантований державою необхідний мінімальний дохід людини. У зв'язку з цим видається, що саме цей соціальний стандарт має виступати орієнтиром для визначення мінімального розміру штрафу у КК України.

Розмір прожиткового мінімуму встановлюється щорічно в Законі про Державний бюджет України (ст. 4 ЗУ «Про прожитковий мінімум»). Саме в межах прожиткового мінімуму відбувається індексація грошових заощаджень та доходів населення (Ст. 2 ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» [9]), тобто збереження їхньої реальної величини завдяки повній або частковій компенсації втрат в умовах зростання цін на споживчі товари і послуги [10, с. 51-57]. У зв'язку з цим використання цього соціального стандарту для обчислення розміру покарання дозволить у майбутньому попередити знецінення розміру штрафу та забезпечити його пропорційність мініальному рівню доходів населення в умовах можливих змін у соціально-економічній сфері України.

У Кримінальному кодексі України розмір штрафу та майнової шкоди визначаються за допомогою тієї ж самої умовної одиниці – НМДГ, проте методика її розрахунку для покарання та для кваліфікації різна. НМДГ для встановлення розміру покарання дорівнює 17 грн., НМДГ для кваліфікації – це 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом на 1 січня звітного податкового року. Проте в умовах значного збільшення розміру прожиткового мінімуму порівняно з НМДГ такий стан кримінального

законодавства призводить до суттєвого «розбалансування» співвідношення між тяжкістю злочинів та межами їх караності. Саме тому цілком логічним видається використання однакового критерію для обчислення як розміру штрафу, так і майнової шкоди чи доходу, отриманого внаслідок скоєння злочину. Це допоможе зберегти баланс між тяжкістю кримінального правопорушення та його межами кримінальної відповідальності в умовах майбутніх подальших змін розмірів прожиткового мінімуму.

Висновки

Отже, реформування порядку обчислення розміру штрафу є нагальною потребою для кримінального законодавства України. Найбільш пріоритетним способом його вдосконалення вбачається впровадження в якості базової одиниці штрафу розміру денної ставки як щоденного доходу винного, що дозволить забезпечити однакову репресивність штрафу для осіб, що мають різний майновий стан. Проте такий спосіб потребує розроблення та нормативно-правового закріплення чіткого механізму обчислення середнього доходу винного та врахування його майнового стану. У зв'язку з цим видається, що нині найбільш оптимальним варіантом реформування порядку обчислення штрафу є визначення його розміру за допомогою розміру прожиткового мінімуму. Це дасть можливість забезпечити економічну обґрунтованість та достатній рівень репресивності даного виду покарання відповідно до динамічних змін доходів населення. Використання єдиної базової одиниці для розрахунку тяжкості кримінального правопорушення та розміру штрафу дозволить зберегти пропорційність між тяжкістю злочину та його караністю в умовах нестабільної економічної ситуації в Україні, сприятиме індивідуалізації покарання таким чином, щоб міра кримінальної відповідальності була відчутною для засудженого, але водночас посилююю для виконання представниками різних соціально-економічних груп населення.

Список використаних джерел:

1. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія / В. О. Попрас. – Х.: Право, 2009. – 224 с. – С. 50.
2. Мойсик В. Р. Щодо визначення грошового виміру кримінального покарання й адміністративного стягнення [Електронний ресурс] / В. Р. Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 3. – С. 35–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2011_3_7.
3. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
4. Звірко О. Є. Критерії визначення розмірів матеріальної шкоди, завданої злочинним діянням, та розмірів штрафів за вчинені злочини / О. Є. Звірко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 66, 67.

5. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. / кол. авторів. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010. – 2389 с.

6. Рагоз А. И. Качество уголовного закона. Проблемы Общей части : монография / отв. ред. А.И. Рагоз. – Москва : Проспект, 2016. – 288 с.

7. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.

8. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 409.

9. Про індексацію грошових доходів населення : Закон України від 03.07.1991 № 1282-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 42. – Ст. 551.

10. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.

Стаття посвячена вопросу определения базовой единицы исчисления размера штрафа в Уголовном кодексе Украины, анализу положений зарубежного уголовного законодательства и теоретических позиций по этому вопросу, формулировке выводов и предложений, направленных на совершенствование соответствующих уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: наказание, штраф, размер штрафа, базовая единица расчета штрафа.

The article is devoted to the issue of determining the basic unit of calculating the fine in the Criminal Code of Ukraine, analyzing the provisions of foreign criminal law and the theoretical position on this issue, formulating conclusions and proposals aimed at improving the relevant criminal law.

Key words: punishment, fine, fine, base unit for calculating a fine.

